

Ουμπέρτο Έκο

Φυτική και ανόργανη μνήμη : Το μέλλον των βιβλίων

Απόδοση στα ελληνικά: Ελένη Τουλούπη

(Η ομιλία δόθηκε την 1η Νοεμβρίου 2003 στη βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας).

Έχουμε τρεις τύπους μνήμης. Η πρώτη είναι η οργανική, δηλαδή η μνήμη που είναι φτιαγμένη από σάρκα και αίμα, αυτή την οποία διαχειρίζεται ο εγκέφαλός μου. Η δεύτερη είναι η ανόργανη, και με αυτή την έννοια η ανθρωπότητα έχει γνωρίσει δύο είδη τέτοιας μνήμης : χιλιετίες πριν ήταν η μνήμη που αντιπροσωπευόταν από πήλινα πινακίδια και οβελίσκους, πολύ γνωστά σε αυτή τη χώρα, όπου οι άνθρωποι σκάλιζαν τα κείμενά τους. Και το δεύτερο είναι η ηλεκτρονική μνήμη των σημερινών υπολογιστών, βασισμένη στη σιλικόνη. Αλλά γνωρίσαμε κι άλλο ένα είδος μνήμης, την φυτική, αυτή που αντιπροσώπευαν οι πρώτοι πάπυροι, πάλι πολύ γνωστοί σε αυτή τη χώρα, και μετά τα βιβλία, φτιαγμένα από χαρτί. Αφήστε με να αγνοήσω το γεγονός ότι σε μια συγκεκριμένη στιγμή το χαρτί των πρώτων γραπτών ήταν οργανικής προέλευσης, όπως και το ότι το πρώτο χαρτί ήταν φτιαγμένο από πανιά και όχι ξύλο. Ας μιλήσω για χάρη της απλότητας για την μνήμη για να χαρακτηρίσω τα βιβλία.

Αυτό το μέρος υπήρξε και θα υπάρξει στο μέλλον αφιερωμένο στη διατήρηση των βιβλίων, μα είναι και θα παραμείνει ένας ναός της φυτικής μνήμης. Οι βιβλιοθήκες, στο πέρας των αιώνων, υπήρξαν ο πιο σημαντικός τρόπος διατήρησης της συλλογικής μας σοφίας. Υπήρξαν και ακόμα υπάρχουν ένα είδος παγκόσμιου εγκεφάλου όπου μπορούμε να ανακαλέσουμε ό,τι ξεχάσαμε και ό,τι δεν ξέρουμε ήδη. Αν μου επιτρέπετε να χρησιμοποιήσω μια τέτοια μεταφορά, μια βιβλιοθήκη είναι η καλύτερη μίμηση που έγινε ποτέ ενός θεϊκού μυαλού, από ανθρώπινα όντα, όπου όλο το σύμπαν γίνεται ορατό και αντιληπτό την ίδια στιγμή. Ένα άτομο που θα μπορούσε να αποθηκεύσει στο μυαλό του/της τις πληροφορίες που του παρέχει μια σπουδαία βιβλιοθήκη, θα μπορούσε να ξεπεράσει κατά κάποιο τρόπο το μυαλό του Θεού. Με άλλα λόγια, εφεύραμε τις βιβλιοθήκες γιατί ξέρουμε πως δεν έχουμε θεϊκές δυνάμεις αλλά προσπαθούμε να κάνουμε ό,τι μπορούμε για να τις μιμηθούμε.

Το να χτίσουμε ή καλύτερα να ξαναχτίσουμε μια από τις σπουδαιότερες βιβλιοθήκες του κόσμου μπορεί να ακούγεται σαν πρόκληση. Συμβαίνει συχνά, σε άρθρα εφημερίδων ή σε ακαδημαϊκά γραπτά, κάποιοι συγγραφείς μπροστά στη νέα εποχή του Διαδικτύου και των υπολογιστών, να μιλούν για ένα πιθανό θάνατο των βιβλίων.

Αν τα βιβλία επρόκειτο να εξαφανιστούν, όπως έκαναν οι οβελίσκοι και τα πήλινα πινακίδια των αρχαίων πολιτισμών, αυτό δεν θα ήταν αρκετό για να καταστραφούν οι βιβλιοθήκες. Αντίθετα, θα έπρεπε να επιβιώσουν ως μουσεία που διατηρούν τα ευρήματα του παρελθόντος, όπως διατηρείται σε μουσείο η λίθος Ροζέτα, μόνο και μόνο επειδή δεν είμαστε συνηθισμένοι στο να σκαλίζουμε τα κείμενά μας σε ανόργανες επιφάνειες. Παρόλα αυτά, ο έπαινός μου στις βιβλιοθήκες θα είναι ακόμα πιο

Ουμπέρτο Έκο Φυτική και ανόργανη μνήμη : Το μέλλον των βιβλίων

Απόδοση στα ελληνικά: Ελένη Τουλούπη www.netschoolbook.gr

αισιόδοξος. Ανήκω στους ανθρώπους που πιστεύουν ακόμα πως τα τυπωμένα βιβλία έχουν μέλλον και ότι όλοι οι φόβοι σε σχέση με την εξαφάνισή τους είναι μόνο ένα ακόμα παράδειγμα των φόβων και τρόμων της χιλιετίας σχετικά με το τέλος κάποιου πράγματος, συμπεριλαμβανομένου και του κόσμου.

Κατά τη διάρκεια πολλών συνεντεύξεων ήμουν υποχρεωμένος να απαντήσω σε ερωτήσεις του τύπου : «Θα κάνουν περιττά τα βιβλία τα νέα ηλεκτρονικά μέσα;», «Θα κάνει περιττή τη Λογοτεχνία το Διαδίκτυο;», «Θα εξαφανιστεί η ιδέα της συγγραφής από το νέο υπερκειμενικό πολιτισμό;». Όπως μπορείτε να δείτε, αν έχετε ένα ισορροπημένο μυαλό, αυτές είναι διαφορετικές ερωτήσεις και, αναλογιζόμενοι το άγχος με το οποίο τέθηκαν, κάποιος θα μπορούσε να σκεφτεί πως ο δημοσιογράφος αισθάνεται ασφαλής όταν η απάντηση είναι «Όχι, ηρέμησε, όλα είναι ΟΚ». Λάθος. Αν τους πεις ότι τα βιβλία, η λογοτεχνία, η συγγραφή δεν θα εκλείψουν, δείχνουν απελπισμένοι. Πού είναι τότε το λαβράκι ; Να δημοσιεύσεις ότι κάποιος που έχει κερδίσει Νόμπελ είναι νεκρό;, είναι νέο. Το να πεις ότι είναι μια χαρά και ζωντανό; δεν ενδιαφέρει κανέναν, εκτός από τον ίδιο, υποθέτω.

Αυτό που θέλω να κάνω σήμερα είναι να προσπαθήσω να ξεμπερδέψω ένα κουβάρι από ανησυχίες για διαφορετικά προβλήματα. Το να ξεκαθαρίσουμε τις απόψεις μας για αυτά τα διαφορετικά προβλήματα, μπορεί να μας βοηθήσει να καταλάβουμε καλύτερα τι εννοούμε συνήθως με τους όρους «βιβλίο, κείμενο, λογοτεχνία, ερμηνεία, κλπ». Έτσι θα δείτε πως από μια ανόητη ερώτηση μπορούν να προκύψουν πολλές σοφές απαντήσεις και αυτά είναι μάλλον η πολιτισμική λειτουργία των αφελών συνεντεύξεων.

Ας ξεκινήσουμε με μια αιγυπτιακή ιστορία, παρότι ειπώθηκε από έναν Έλληνα. Σύμφωνα με τον Πλάτωνα (στον «Φαίδρο»), όταν ο Ερμής, ο φερόμενος ως επινοητής της συγγραφής, παρουσίασε την επινοήσή του στον Φαραώ Θαμούς, ο Φαραώ εγκωμίασε την τόσο πρωτάκουστη τεχνική, η οποία θα επέτρεπε στους ανθρώπους να θυμούνται ό,τι διαφορετικά θα ξεχνούσαν. Αλλά ο Φαραώ δεν ήταν τόσο χαρούμενος. «Επιδέξιε Θεουθ - είπε- η μνήμη είναι ένα σπουδαίο δώρο που θα έπρεπε να μείνει ζωντανή με την συνεχή άσκησή της. Με την εφεύρεσή σου, οι άνθρωποι δεν θα είναι πια αναγκασμένοι να εξασκούν τη μνήμη τους. Θα θυμούνται τα πράγματα, όχι εξαιτίας μιας εσωτερικής προσπάθειας, αλλά χάρη στην απλή χρήση ενός εξωτερικού μέσου.

Μπορούμε να κατανοήσουμε την ανησυχία του Φαραώ. Η γραφή, όπως κάθε νέα τεχνολογική ανακάλυψη, θα αποχάνωνε την ανθρώπινη δύναμη, την οποία υποτίθεται θα αναπλήρωνε και θα ενδυνάμωνε. Η γραφή ήταν επικίνδυνη γιατί θα μείωνε τις δυνάμεις του μυαλού, προσφέροντας στους ανθρώπους μια πετρωμένη ψυχή, μια καρικατούρα του μυαλού, μια ανόργανη μνήμη.

Το κείμενο του Πλάτωνα είναι ειρωνικό, φυσικά. Ο Πλάτωνας έγραφε τα επιχειρήματά του ενάντια στο γράψιμο. Αλλά προσποιούταν ότι ο λόγος του λεγόταν από τον Σωκράτη, ο οποίος δεν έγραφε (μια και δεν εξέδιδε, χάθηκε στην πορεία του ακαδημαϊκού του αγώνα).

Ουμπέρτο Έκο Φυτική και ανόργανη μνήμη : Το μέλλον των βιβλίων

Απόδοση στα ελληνικά: Ελένη Τουλούπη www.netschoolbook.gr

Στις μέρες μας, κανείς δε μοιράζεται την ανησυχία του Φαραώ, για δύο πολύ απλούς λόγους. Πρώτα απ' όλα, ξέρουμε ότι τα βιβλία δεν είναι ένας τρόπος για να κάνουμε τους άλλους να σκέφτονται στη θέση μας. Αντίθετα είναι μηχανές που προκαλούν ακόμα πιο πολλές σκέψεις. Μόνο μετά την ανακάλυψη της γραφής ήταν δυνατό να γραφτεί ένα τέτοιο έργο τέχνης για την αυθόρμητη μνήμη, όπως «Η αναζήτηση του χαμένου χρόνου» του Προυστ. Δεύτερον, αν μια φορά κι έναν καιρό, οι άνθρωποι έπρεπε να εξασκούν τη μνήμη τους για να θυμούνται πράγματα, μετά την ανακάλυψη της γραφής έπρεπε να εξασκούν τη μνήμη τους επιπλέον για να θυμούνται αυτά που είναι γραμμένα στα βιβλία. Τα βιβλία βελτιώνουν και κινητοποιούν τη μνήμη. Δεν τη ναρκώνουν.

Παρόλα αυτά, ο Φαραώ εξέφραζε έναν αιώνιο φόβο. Τον φόβο ότι ένα νέο τεχνολογικό επίτευγμα μπορούσε να σκοτώσει κάτι που θεωρούμε πολύτιμο και γόνιμο.

Χρησιμοποίησα το ρήμα «σκοτώνω» επίτηδες μια και 14-15 αιώνες μετά ο Ουγκώ στην «Παναγία των Παρισίων», διηγήθηκε την ιστορία ενός ιερέα, του Κλοντ Φρόλο, οποίος κοιτούσε λυπημένος τους πύργους του καθεδρικού του ναού. Η ιστορία αυτή λαμβάνει χώρα στον XV αιώνα, μετά την ανακάλυψη της τυπογραφίας. Πριν από αυτό, τα χειρόγραφα προορίζονταν σε ένα περιορισμένο αριθμό μορφωμένων ανθρώπων, αλλά ο μόνος τρόπος για να διδαχθούν οι μάζες για τις ιστορίες της Βίβλου, τη ζωή του Χριστού και των Αγίων, τις ηθικές αρχές, ακόμα και τα γεγονότα της εθνικής ιστορίας ή και τα πιο απλά νοήματα της γεωγραφίας ή των θετικών επιστημών (τη φύση άγνωστων ανθρώπων και τα γνωρίσματα των φυτών και των πετρωμάτων), ήταν οι εικόνες ενός καθεδρικού. Ένας μεσαιωνικός καθεδρικός ήταν ένα είδος μόνιμου και αμετάβλητου τηλεοπτικού προγράμματος, το οποίο θα έλεγε στους ανθρώπους τα πάντα, απαραίτητο οχυρό για την καθημερινότητά τους και την αιώνια ζωή.

Τώρα ο Φρόλο έχει στο τραπέζι του ένα τυπωμένο βιβλίο και ψιθυρίζει «Ceci tuera cela», «αυτό θα σκοτώσει το άλλο». (Το βιβλίο θα σκοτώσει τον καθεδρικό, το αλφάβητο θα σκοτώσει τις εικόνες). Το βιβλίο θα αποσπάσει τους ανθρώπους από τις πιο σημαντικές αξίες τους, ενθαρρύνοντας τις αχρείαστες πληροφορίες, μια ελεύθερη απόδοση των Γραφών, μια παράλογη περιέργεια.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '60, ο Μάρσαλ Μακ Λιούαν, έγραψε το «Ο Γαλαξίας του Γουτεμβέργιου», όπου ανακοίνωσε πως ο γραμμικός τρόπος σκέψης που υποστηρίχθηκε από την ανακάλυψη της τυπογραφίας, ήταν στα πρόθυρα του να αντικατασταθεί από έναν πιο σφαιρικό τρόπο αντίληψης και κατανόησης μέσω των εικόνων της τηλεόρασης ή άλλου είδους ηλεκτρονικών συσκευών. Αν όχι ο Μακ Λιούαν, πολλοί από τους αναγνώστες έδειξαν με το δάχτυλό τους πρώτα μια οθόνη τηλεόρασης και μετά ένα τυπωμένο βιβλίο λέγοντας «αυτό θα σκοτώσει το άλλο».

Αν ο Μακ Λιούαν έμενε λίγο ακόμα ανάμεσά μας, θα ήταν ο πρώτος που θα έγραφε κάτι σαν το «Ο Γουτεμβέργιος ξαναχτυπά». Φυσικά ο υπολογιστής είναι ένα εργαλείο μέσω του οποίου κάποιος μπορεί να παράγει και να επεξεργαστεί εικόνες, σίγουρα οι οδηγίες δίνονται με τη βοήθεια των εικονιδίων. Αλλά βέβαια ο υπολογιστής εξίσου έγινε πρώτα από όλα ένα εργαλείο που χρησιμοποιεί το αλφάβητο. Στην οθόνη του

Ουμπέρτο Έκο Φυτική και ανόργανη μνήμη : Το μέλλον των βιβλίων

Απόδοση στα ελληνικά: Ελένη Τουλούπη www.netschoolbook.gr

τρέχουν λέξεις, γραμμές και προκειμένου να χρησιμοποιήσεις έναν υπολογιστή πρέπει να μπορείς να διαβάζεις και να γράφεις. Υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στον πρώτο «Γαλαξία του Γουτεμβέργιου» και τον δεύτερο; Πολλές. Πρώτα από όλα ήταν μόνο ο αρχαίος επεξεργαστής λέξεων των αρχών της δεκαετίας του '80 που παρείχε ένα είδος γραμμικής γραπτής επικοινωνίας. Σήμερα οι υπολογιστές δεν είναι πια γραμμικά, αφού παρουσιάζουν μια δομή υποκειμενική.

Όπως περιέργως, ο υπολογιστής γεννήθηκε σαν μηχανή Τούρινγκ, ικανός να κάνει μόνο ένα βήμα τη φορά, και στην ουσία, στο βάθος της λειτουργίας του ακόμα δουλεύει με αυτό τον τρόπο, με ένα δυαδικό λογισμικό, 0-1, 0-1. Παρόλα αυτά η απόδοσή του δεν είναι πια γραμμική, είναι μια έκρηξη σημειολογικών πυροτεχνημάτων, το μοντέλο του δεν είναι τόσο πολύ μια ίσια γραμμή αλλά ένας πραγματικός γαλαξίας όπου ο καθένας μπορεί να σχεδιάσει αναπάντεχες συνδέσεις μεταξύ διαφορετικών αστεριών, έτσι ώστε να δημιουργήσουν καινούριες ουράνιες εικόνες σε κάθε νέα πλοήγηση. Αλλά είναι ακριβώς σε αυτό το σημείο που η δική μας δραστηριότητα πρέπει να αρχίσει, γιατί με την υπερκειμενική δομή συνήθως εννοούμε δύο πολύ διαφορετικά φαινόμενα.

1. Το κειμενικό υπερκείμενο. Σε ένα παραδοσιακό βιβλίο κάποιος πρέπει να διαβάσει από τα αριστερά προς τα δεξιά (ή δεξιά προς τα αριστερά ή από πάνω προς τα κάτω ανάλογα με τις διαφορετικές κουλτούρες) σε μια γραμμική μορφή. Κάποιος μπορεί προφανώς να περάσει κάποιες σελίδες, κάποιος – αφού έχει φτάσει στη σελ. 300- μπορεί να γυρίσει πίσω να τσεκάρει ή να ξαναδιαβάσει κάτι στη σελ. 20 – αλλά αυτό απαιτεί φυσική εργασία. Αντίθετα ένα υπερκειμενικό κείμενο είναι ένα πολυδιάστατο δίκτυο ή ένας λαβύρινθος στον οποίο κάθε σημείο μπορεί ενδεχομένως να συνδεθεί με έναν άλλο.

2. Το συστημικό υπερκείμενο. Το WWW είναι η Μεγάλη Μητέρα Όλων των Υπερκειμένων, μια παγκόσμια βιβλιοθήκη όπου μπορείς ή θα μπορείς σε μικρό χρονικό διάστημα να μαζέψεις όλα τα βιβλία που επιθυμείς. Το Web είναι το γενικό σύστημα όλων των υπαρχόντων υπερκειμένων.

Μια τέτοια διαφορά μεταξύ κειμένου και συστήματος είναι εξαιρετικά σημαντική και πρέπει να επανέλθουμε σε αυτήν για λίγο. Για την ώρα αφήστε με να ξεκαθαρίσω την πιο αφελή από τις συχνά υποβληθείσες ερωτήσεις, στην οποία αυτή η διαφορά δεν είναι ακόμα ξεκάθαρη. Αλλά μόνο απαντώντας αυτή την ερώτηση, θα μπορέσουμε να ξεκαθαρίσουμε τα παραπάνω ζητήματα.

Η αφελής ερώτηση είναι η εξής : «Θα μπορέσουν οι δισκέτες, το Διαδίκτυο, τα συστήματα πολυμέσων να κάνουν τα βιβλία να εξαφανιστούν;». Με αυτή την ερώτηση, φτάσαμε στο τελευταίο κεφάλαιο αυτής της «αυτό-θα-σκοτώσει-το-άλλο» ιστορίας μας. Αλλά ακόμα και αυτή η ερώτηση είναι μια μπερδεμένη ερώτηση, αφού μπορεί να διαμορφωθεί με δύο διαφορετικούς τρόπους : α) « μπορεί να εξαφανιστούν τα βιβλία ως φυσικά αντικείμενα;» και β) «μπορούν τα βιβλία να εξαφανιστούν ως εικονικά αντικείμενα;»

Ας απαντήσω την πρώτη ερώτηση.

Ακόμα και μετά την ανακάλυψη της τυπογραφίας, τα βιβλία ποτέ δεν υπήρξαν τα μόνο μέσο απόκτησης πληροφοριών. Υπήρχαν οι ζωγραφιές, οι

Ουμπέρτο Έκο Φυτική και ανόργανη μνήμη : Το μέλλον των βιβλίων

Απόδοση στα ελληνικά: Ελένη Τουλούπη www.netschoolbook.gr

τυπωμένες εικόνες, η προφορική διδασκαλία, κλπ. Απλά τα βιβλία αποδείχθηκαν ως το πιο κατάλληλο μέσο μετάδοσης πληροφοριών.

Υπάρχουν δύο είδη βιβλίων: αυτά που προορίζονται για να διαβάσουμε και αυτά που προορίζονται για να τα συμβουλευτούμε. Όσον αφορά στα πρώτα, ο φυσιολογικός τρόπος για να τα διαβάσουμε είναι αυτός τον οποίο θα αποκαλούσα τον ιστορία εξιχνίασης. Ξεκινάς από την σελ.1, όπου ο συγγραφέας σου λέει πως ένα έγκλημα έγινε, ακολουθείς κάθε μονοπάτι της εξέλιξης μέχρι το τέλος και τελικά ανακαλύπτεις ότι ο ένοχος ήταν ο μπάτλερ. Τέλος του βιβλίου και τέλος της αναγνωστικής μας εμπειρίας. Ας σημειωθεί πως και το ίδιο συμβαίνει όταν διαβάζετε μια φιλοσοφική διατριβή. Ο συγγραφέας ήθελε να ανοίξουμε το βιβλίο στην πρώτη του σελίδα, να ακολουθήσουμε τη σειρά των ερωτημάτων που προτείνει, να δούμε πως φτάνει σε ορισμένα τελικά συμπεράσματα. Φυσικά, μπορούμε να το ξαναδιαβάσουμε πηδώντας από τη μια σελίδα στην άλλη, προσπαθώντας να απομονώσουμε, ας πούμε, κάθε αναφορά της λέξης «ιδέα» σε μια εργασία, περνώντας έτσι 100άδες σελίδες με σκοπό να εστιάσουμε την προσοχή μας μόνο στα αποσπάσματα που έχουν να κάνουν με αυτή την έννοια, αλλά αυτοί είναι τρόποι διαβάσματος που ο γράφων θα χαρακτήριζε αφύσικους.

Έπειτα, είναι τα βιβλία που έχουμε για να τα συμβουλευόμαστε, όπως τα εγχειρίδια και οι εγκυκλοπαίδειες. Οι εγκυκλοπαίδειες συνελήφθησαν ως ιδέα με σκοπό να τις συμβουλευόμαστε πάντα και ποτέ να μην τις διαβάζουμε από την πρώτη ως την τελευταία σελίδα. Ένας άνθρωπος που θα διάβαζε την Μπριττανικά κάθε βράδυ πριν κοιμηθεί, από την πρώτη ως την τελευταία σελίδα, θα ήταν ένας κωμικός χαρακτήρας. Συνήθως κάποιος πιάνει έναν τόμο της εγκυκλοπαίδειας για να μάθει ή να θυμηθεί τότε πέθανε ο Ναπολέων ή ποιος είναι ο τύπος κάποιας χημικής ένωσης. Οι λόγιοι χρησιμοποιούν εγκυκλοπαίδειες με έναν πιο εκλεπτυσμένο τρόπο. Για παράδειγμα, αν θέλω να ξέρω αν ήταν πιθανό ή όχι να έχει γνωρίσει ο Ναπολέων τον Καντ, πρέπει να πάρω τον τόμο Κ και τον τόμο Ν της εγκυκλοπαίδειας μου : ανακαλύπτω ότι ο Ναπολέων γεννήθηκε το 1769 και πέθανε το 1821, ο Καντ γεννήθηκε το 1724 και πέθανε το 1804, όταν ο Ναπολέων ήταν ήδη αυτοκράτορας. Δεν είναι απίθανο να συναντήθηκαν. Πρέπει, κατά πάσα πιθανότητα, να συμβουλευτώ μια βιογραφία του Καντ ή του Ναπολέοντα – αλλά σε μια τόσο σύντομη βιογραφία του Ναπολέοντα, που γνώρισε τόσους ανθρώπους στη ζωή του, μπορεί να έχει παραληφθεί μια πιθανή συνάντησή του με τον Καντ, ενώ σε μια βιογραφία του Καντ μια συνάντηση με τον Ναπολέοντα θα έπρεπε να καταγραφεί. Εν συντομία, πρέπει να ανατρέξω σε πολλά ράφια της βιβλιοθήκης μου, πρέπει να κρατήσω σημειώσεις ώστε να συγκρίνω μετά όλες τις πληροφορίες που συγκέντρωσα. Με δυο λόγια, όλα αυτό θα μου κοστίσει κόπο.

Με ένα υπερκείμενο, αντί για αυτά, μπορώ να πλοηγηθώ σε μια ολόκληρη εγκυκλοπαίδεια. Μπορώ να συσχετίσω ένα γεγονός που αναφέρεται στην αρχή με μια σειρά από παρόμοια γεγονότα διασκορπισμένα σε όλο το κείμενο, μπορώ να συγκρίνω από την αρχή μέχρι το τέλος, μπορώ να ζητήσω μια λίστα όλων των λέξεων που ξεκινούν με Α, μπορώ να ζητήσω όλες τις περιπτώσεις στις οποίες συνδέεται το όνομα Ναπολέων με το όνομα Καντ, μπορώ να συγκρίνω τις ημερομηνίες

Ουμπέρτο Έκο Φυτική και ανόργανη μνήμη : Το μέλλον των βιβλίων

Απόδοση στα ελληνικά: Ελένη Τουλούπη www.netschoolbook.gr

γέννησης και θανάτου τους – με δύο λόγια, μπορώ να κάνω τη δουλειά μου σε λίγα δευτερόλεπτα ή λεπτά.

Τα υπερκείμενα θα αχρηστεύσουν σίγουρα τις εγκυκλοπαίδειες και τα εγχειρίδια. Παλιά ήταν δυνατό να έχεις μια ολόκληρη εγκυκλοπαίδεια σε ένα CDrom, σήμερα είναι δυνατό να την βρεις online, με το πλεονέκτημα ότι επιτρέπει την αντιπαράσταση γεγονότων και τη μη γραμμική ανάκτηση πληροφοριών. Το σύνολο των CD, συν τον υπολογιστή, θα καταλάβει το 1/5 του χώρου που θα καταλάμβανε μια εγκυκλοπαίδεια. Μια τυπωμένη εγκυκλοπαίδεια δεν μπορεί να μεταφερθεί το ίδιο εύκολα όσο ένα CD, δεν μπορεί να ανανεωθεί εύκολα. Τα ράφια που καταλαμβάνονται σήμερα στο σπίτι μου ή σε δημόσιες βιβλιοθήκες από μέτρα και μέτρα εγκυκλοπαιδειών, θα μπορούσαν να εξαφανιστούν στο μέλλον και δε θα υπήρχε λόγος να παραπονεθεί κανείς για την εξαφάνισή τους αυτή. Ας θυμηθούμε ότι για πολλούς ανθρώπους μια πολύτομη εγκυκλοπαίδεια είναι ένα άπιαστο όνειρο, όχι μόνο λόγω του κόστους της αλλά και λόγω του κόστους του τοίχου που θα την φιλοξενήσει. Προσωπικά, ξεκινώντας την καριέρα μου ως μεσαιωνιστής, θα ήθελα να έχω στο σπίτι μου τους 221 τόμους της Patrologia Latina του Migre. Είναι πολύ ακριβή αλλά θα μπορούσα να την αποκτήσω. Αυτό που δεν θα μπορούσα να αποκτήσω είναι ένα νέο διαμέρισμα όπου θα ήταν δυνατό να τοποθετήσω τους 221 τεράστιους τόμους χωρίς να είμαι υποχρεωμένος να εξαφανίσω τουλάχιστον άλλους 500 κανονικούς τόμους.

Μπορεί ένα CD ή το διαδίκτυο να αντικαταστήσει τα βιβλία που έχουμε για να διαβάσουμε ; Ακόμα μια φορά, πρέπει να αποφασίσουμε αν η ερώτηση αφορά στα βιβλία ως πραγματικά ή εικονικά αντικείμενα. Ας επανέλθουμε στο πραγματικό πρόβλημα.

Καλά νέα. Τα βιβλία θα παραμείνουν απαραίτητα όχι μόνο για τη λογοτεχνία, αλλά για κάθε περίπτωση όπου κάποιος πρέπει να διαβάσει προσεχτικά, όχι μόνο για να λάβει πληροφορίες αλλά και να στοχαστεί πάνω σε ένα θέμα. Το να διαβάσεις την οθόνη ενός υπολογιστή δεν είναι ίδιο με το να διαβάσεις ένα βιβλίο. Σκεφτείτε τη διαδικασία για να μάθετε ένα καινούριο πρόγραμμα του υπολογιστή. Συνήθως το πρόγραμμα δείχνει στην οθόνη όλες τις πληροφορίες που χρειάζεσαι. Αλλά συνήθως οι χρήστες που θέλουν να μάθουν το πρόγραμμα, είτε τυπώνουν τις οδηγίες και τις διαβάζουν σα να ήταν βιβλία ή αγοράζουν ένα τυπωμένο εγχειρίδιο. Είναι πιθανό να συλλάβουμε μέσω ενός πολύ αναλυτικού οπτικού προγράμματος πώς να τυπώσουμε και να δέσουμε ένα βιβλίο, αλλά για να πάρεις πληροφορίες για το πώς να γράψουμε (ή να χρησιμοποιήσουμε) ένα πρόγραμμα του υπολογιστή, χρειαζόμαστε ένα τυπωμένο εγχειρίδιο.

Αφού έχω ξοδέψει όχι περισσότερες από 12 ώρες μπροστά στο πληκτρολόγιο, τα μάτια μου είναι σαν δύο μπαλάκια του τένις, και νιώθω την ανάγκη να ξαπλώσω αναπαυτικά σε μια πολυθρόνα και να διαβάσω μια εφημερίδα ή ίσως και ένα καλό ποίημα. Πιστεύω ότι οι υπολογιστές διαχέουν ένα καινούριο είδος μόρφωσης, αλλά είναι ανίκανοι να ικανοποιήσουν όλες τις πνευματικές ανάγκες τις οποίες ερεθίζουν.

Παρακαλώ θυμηθείτε πως και οι Εβραίοι και οι πρώτοι αραβικοί πολιτισμοί ήταν βασισμένοι σε ένα Βιβλίο και αυτό δεν είναι ανεξάρτητο από το γεγονός ότι ήταν και οι δύο νομαδικοί λαοί. Οι Αιγύπτιοι μπορούσαν να σκαλίσουν τα αρχεία τους σε πέτρινους οβελίσκους, ο Μωυσής και ο

Ουμπέρτο Έκο Φυτική και ανόργανη μνήμη : Το μέλλον των βιβλίων

Απόδοση στα ελληνικά: Ελένη Τουλούπη www.netschoolbook.gr

Μωάμεθ όμως δεν μπορούσαν. Αν θέλεις να διασχίσεις την Ερυθρά Θάλασσα ή να φύγεις από την Αραβική Χερσόνησο για την Ισπανία ή ανατολικότερα, ένας πάπυρος είναι πιο πρακτικός για την καταγραφή και μεταφορά της Βίβλου ή του Κορανίου σε σχέση με έναν οβελίσκο. Και αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο οι δύο πολιτισμοί που βασιζόνταν σε ένα βιβλίο προτιμούσαν τη γραφή από τις εικόνες. Αλλά τα βιβλία έχουν κι άλλο ένα πλεονέκτημα σε σχέση με τους υπολογιστές. Παρότι είναι τυπωμένα σε μοντέρνο χαρτί, που κρατάει μόνο 70 χρόνια περίπου, είναι πιο ανθεκτικά. Επιπλέον, δεν κινδυνεύουν από πτώσης τάσης ή μπλακ-άουτ. Μέχρι σήμερα, τα βιβλία συνεχίζουν να αντιπροσωπεύουν τον πιο οικονομικό και ευέλικτο τρόπο μεταφοράς πληροφορίας σε τόσο χαμηλό κόστος.

Η επικοινωνία μέσω υπολογιστών ταξιδεύει πιο γρήγορα από σένα, ενώ τα βιβλία ταξιδεύουν μαζί σου και στη δική σου ταχύτητα. Αν ναυαγήσεις σε ένα έρημο νησί, όπου δεν έχεις πουθενά τη δυνατότητα να βάλεις στην πρίζα έναν υπολογιστή, το βιβλίο σου είναι ένα πολύτιμο αντικείμενο. Ακόμα κι αν ο υπολογιστής σου έχει ηλιακές μπαταρίες, δεν μπορείς να διαβάσεις εύκολα ξαπλωμένος σε μια αιώρα.

Τα βιβλία είναι ακόμα ο καλύτερος σύντροφος σε ένα ναυάγιο. Ανήκουν σε αυτό τον τύπο εργαλείων, τα οποία, αφού ανακαλύφθηκαν, δεν βελτιώθηκαν παραπάνω, γιατί είναι εντάξει έτσι όπως ήταν από την αρχή : όπως το σφυρί, το μαχαίρι, το κουτάλι ή το ψαλίδι.

Υπάρχουν όμως ακόμα δύο νέες εφευρέσεις στα πρόθυρα της βιομηχανικής εκμετάλλευσης. Το ένα είναι η εκτύπωση κατά παραγγελία : αν κάποιος έχει σκανάρει τα βιβλία πολλών βιβλιοθηκών ή εκδοτικών οίκων, ένας αναγνώστης μπορεί να επιλέξει το βιβλίο που χρειάζεται, ο χειριστής πατάει ένα κουμπί και το μηχάνημα εκτυπώνει σε χαρτί και δένει ένα μόνο αντίτυπο, έτσι όπως το θέλει ο αναγνώστης. Αυτό θα αλλάξει σίγουρα όλη την εκδοτική αγορά, ίσως να εξαφανίσει και τις βιβλιοθήκες, το μόνο μέρος όπου μπορεί κανείς να βρει βιβλία για να τα σκανάρει και να τα ξανατυπώσει. Απλά, το κάθε βιβλίο θα προσαρμόζεται στις επιθυμίες του αγοραστή, όπως συνέβαινε και με τα αρχαία χειρόγραφα.

Η δεύτερη εφεύρεση είναι το ηλεκτρονικό βιβλίο με το οποίο, συνδέοντάς το κανείς με το Διαδίκτυο, μπορεί να έχει ένα βιβλίο τυπωμένο σε αυτές τις σελίδες. Ακόμα και σε αυτή την περίπτωση εξακολουθούμε να έχουμε ένα βιβλίο τόσο διαφορετικό από τα δικά μας, όσο διαφορετικά είναι τα δικά μας από τα αρχαία χειρόγραφα σε περγαμηνές ή όπως το πρώτο έργο του Σαίξπηρ το 1623 είναι διαφορετικό από την τελευταία έκδοση των εκδόσεων Penguin. Παρόλα αυτά, μέχρι σήμερα, τα ηλεκτρονικά βιβλία δεν αποδείχθηκαν τόσο επιτυχημένα εμπορικά όσο ήλπιζαν οι εφευρέτες τους. Άκουσα πως κάποιοι χάκερς, μεγαλωμένοι με τους υπολογιστές και ασυνήθιστοι στο να ξεφυλλίζουν βιβλία, τελικά διάβασαν μεγάλα λογοτεχνικά αριστουργήματα σε μορφή ηλεκτρονικού βιβλίου, αλλά πιστεύω ότι το φαινόμενο αυτό παραμένει πολύ περιορισμένο. Οι άνθρωποι δείχνουν να προτιμούν την παραδοσιακή ανάγνωση ενός ποιήματος ή ενός μυθιστορήματος σε κανονικό χαρτί. Τα ηλεκτρονικά βιβλία πιθανώς να αποδειχτούν χρήσιμα για να τα συμβουλευόμαστε για να πάρουμε πληροφορίες, όπως συμβαίνει με τα λεξικά ή με άλλα ειδικά έγγραφα. Πιθανότατα, θα βοηθήσουν μαθητές που

Ουμπέρτο Έκο Φυτική και ανόργανη μνήμη : Το μέλλον των βιβλίων

Απόδοση στα ελληνικά: Ελένη Τουλούπη www.netschoolbook.gr

είναι υποχρεωμένοι να έχουν μαζί τους δέκα ή περισσότερα βιβλία όταν πηγαίνουν σχολείο, αλλά δεν θα αντικαταστήσουν άλλου είδους βιβλία που αγαπάμε να διαβάζουμε πριν κοιμηθούμε.

Υπάρχουν πολλές νέες τεχνολογικές συσκευές που δεν αχρήστευσαν τις προηγούμενες. Τα αυτοκίνητα τρέχουν γρηγορότερα από τα ποδήλατα αλλά δεν εξαφάνισαν τα ποδήλατα και καμιά τεχνολογική βελτίωση δεν μπορεί να κάνει ένα ποδήλατο καλύτερο από ό,τι ήταν πριν. Η ιδέα ότι μια νέα τεχνολογία εξαφανίζει μια προηγούμενη είναι συχνά πολύ υπερ-απλουστευμένη. Μετά την ανακάλυψη της φωτογραφίας, οι ζωγράφοι έπαψαν να νιώθουν υποχρεωμένοι να δουλεύουν ακόμα ως εργάτες που πρέπει να αναπαράγουν την πραγματικότητα. Αλλά αυτό δε σημαίνει πως η εφεύρεση του Νταγκέρ ενθάρρυνε μόνο την αφηρημένη ζωγραφική. Υπάρχει ολόκληρη παράδοση στη μοντέρνα ζωγραφική, που δεν θα μπορούσε να υπάρξει χωρίς τα φωτογραφικά μοντέλα, όπως λ.χ. Ο υπερρεαλισμός. Η πραγματικότητα ιδωμένη από τη μεριά του ζωγράφου με μια φωτογραφική ματιά.

Αυτό σημαίνει πως στην ιστορία του πολιτισμού ποτέ δεν συνέβη απλά να «σκοτώσε» ένα πράγμα κάτι άλλο. Σίγουρα όμως άλλαξε κάτι άλλο.

Για να καταλήξουμε όσον αφορά στην αβασιμότητα της ιδέας της φυσικής εξαφάνισης των βιβλίων, ας πούμε ότι μερικές φορές ο φόβος αυτός δεν αφορά μόνο τα βιβλία αλλά γενικά κάθε τυπωμένο υλικό. Φευ, αν, κατά τύχη, κάποιος ήλπιζε ότι οι υπολογιστές, και ειδικότερα οι επεξεργαστές κειμένου, θα βοηθούσαν στην διάσωση των δασών, αυτό ήταν απλά ευσεβής πόθος. Οι υπολογιστές ενθαρρύνουν την παραγωγή του τυπωμένου υλικού. Τα κομπιούτερ δημιουργούν νέους τρόπους παραγωγής και διάδοσης τυπωμένων κειμένων. Για να ξαναδιαβάσουμε ένα κείμενο, και να το διορθώσουμε σωστά, αν δεν πρόκειται για ένα σύντομο γράμμα, πρέπει να το εκτυπώσουμε, μετά να το ξαναδιαβάσουμε, μετά να το διορθώσουμε στον υπολογιστή και να το ξανατυπώσουμε. Δεν πιστεύω πως κάποιος είναι ικανός να γράψει ένα κείμενο εκατοντάδων σελίδων και να το διορθώσει χωρίς να το ξανατυπώσει πολλές φορές. Παρόλα αυτά υπάρχει σήμερα μια καινούρια άποψη στην ποιητική, σύμφωνα με την οποία ακόμα και ένα βιβλίο-για-διάβασμα, ακόμα και ένα ποίημα, μπορεί να μετατραπεί σε ένα υπερκείμενο. Σε αυτό το σημείο μετατοπιζόμαστε στη δεύτερη ερώτηση, αφού το πρόβλημα δεν είναι πια (ή έστω όχι μόνο) φυσικό: αφορά στην ίδια τη φύση της δημιουργικής δραστηριότητας, της αναγνωστικής διαδικασίας, και για να ξετυλίξουμε το κουβάρι των ερωτήσεων πρέπει πρώτα απ' όλα να αποφασίσουμε τι εννοούμε με τον όρο «υπερκειμενική σύνδεση» (Hypertextual link). Σημειώστε ότι αν η ερώτηση αφορούσε την πιθανότητα ατέρμονων ή απεριόριστων ερμηνειών από την πλευρά του αναγνώστη, θα είχε πολύ λίγο να κάνει με το πρόβλημα που συζητάμε. Αυτό έχει να κάνει με την ποιητική του Τζόυς, που πίστευε για την "Αγρύπνια για τον Φίννεγκαν" ότι είναι ένα κείμενο που έπρεπε να διαβαστεί από έναν ιδανικό αναγνώστη ο οποίος έχει προσβληθεί από μια ιδανική αϋπνία.

Αυτό θα αφορούσε τα όρια της ερμηνείας και τις περιπτώσεις της αποδομητικής ανάγνωσης και της υπερερμηνείας, στα οποία αφιέρωσα άλλα γραπτά μου. Αυτό που είναι σήμερα στο μικροσκόπιο, είναι αυτές οι

Ουμπέρτο Έκο Φυτική και ανόργανη μνήμη : Το μέλλον των βιβλίων

Απόδοση στα ελληνικά: Ελένη Τουλούπη www.netschoolbook.gr

περιπτώσεις στις οποίες η απεραντοσύνη ή έστω η αόριστη αφθονία ερμηνειών, δεν οφείλεται μόνο στην πρωτοβουλία του αναγνώστη, αλλά καλύτερα στην φυσική ευλυγισία του ίδιου του κειμένου, το οποίο παράγεται μόνο και μόνο για να ξαναγραφεί.

Για να καταλάβουμε πως λειτουργούν τα κείμενα τέτοιου είδους, πρέπει να αποφασίσουμε κατά πόσον είναι περιορισμένο και συγκεκριμένο το σύμπαν των κειμένων για τα οποία συζητάμε, περιορισμένο αλλά εικονικά απεριόριστο, αόριστο αλλά περιορισμένο, απεριόριστο και αχανές.

Πρώτα απ' όλα, πρέπει να κάνουμε έναν προσεκτικό διαχωρισμό μεταξύ των συστημάτων και των κειμένων. Ένα σύστημα (λ.χ. Ένα γλωσσολογικό σύστημα) είναι το σύνολο των πιθανοτήτων που δίνει μια φυσική γλώσσα. Ένας συγκεκριμένος αριθμός γραμματικών κανόνων επιτρέπει στον ομιλητή να παράγει απεριόριστο αριθμό προτάσεων και κάθε γλωσσολογικό στοιχείο μπορεί να ερμηνευθεί με άλλα γλωσσολογικά ή σημειολογικά στοιχεία, μια λέξη με έναν ορισμό, ένα γεγονός με ένα παράδειγμα, ένα ζώο ή ένα λουλούδι με μια εικόνα, κλπ, κλπ. Πάρτε ένα κανονικό εγκυκλοπαιδικό λεξικό. Μπορεί να ορίζει τον σκύλο ως θηλαστικό, και έτσι πρέπει να πας στο λήμμα «θηλαστικό» και αν εκεί τα θηλαστικά χαρακτηρίζονται ως ζώα κοκ, πρέπει να ψάξεις το λήμμα «ζώο», κλπ. Την ίδια στιγμή οι ιδιότητες του σκύλου μπορούν να δοθούν ως παράδειγμα μέσω εικόνων σκύλων διαφορετικής ράτσας, και αν λέγεται πως μια ράτσα ζει στη Λαπωνία πρέπει να ξέρεις που είναι... Το σύστημα είναι προκαθορισμένο (μια εγκυκλοπαίδεια είναι φυσικά περιορισμένη) αλλά εικονικά απεριόριστο με την έννοια ότι μπορείς να γυρίζεις γύρω από αυτό ασταμάτητα με μια κίνηση ad infinitum. Υπό αυτή την έννοια βέβαια όλα τα βιβλία περιλαμβάνονται μέσα σε ένα καλό λεξικό και μια καλή γραμματική. Αν είσαι ικανός να χρησιμοποιήσεις σωστά ένα αγγλικό λεξικό, μπορείς να γράψεις τον Άμλετ, και είναι απλή τύχη ότι κάποιος τον έγραψε πριν από σένα. Δώσε το ίδιο υπερκειμενικό σύστημα στον Σαίξπηρ και σε έναν μαθητή και θα πρέπει να ακολουθήσουν την ίδια διαδικασία για να γράψουν το «Ρωμαίος και Ιουλιέτα».

Οι Γραμματικές, τα Λεξικά και οι Εγκυκλοπαίδειες είναι συστήματα : χρησιμοποιώντας τα μπορείς να παράγεις όλα τα κείμενα που θέλεις. Αλλά ένα κείμενο δεν είναι ένα γλωσσολογικό ή ένα εγκυκλοπαιδικό σύστημα. Ένα κείμενο που μας δίνεται μειώνει τις ατέρμονες ή ακαθόριστες πιθανότητες ενός συστήματος να δημιουργήσει ένα κλειστό σύμπαν. Αν προφέρω «Αυτό το πρωί πήρα για πρωινό...», το λεξικό μου επιτρέπει να απαριθμήσω πολλά πιθανά αντικείμενα, υπό την προϋπόθεση να είναι οργανικά. Αλλά αν παράγω το κείμενό μου και προφέρω « Αυτό το πρωί πήρα για πρωινό ψωμί και βούτυρο», έχω αποκλείσει το τυρί, το χαβιάρι και τα μήλα. Ένα κείμενο ευνουχίζει τις απεριόριστες δυνατότητες ενός συστήματος. Οι «Χίλιες και μια νύχτες» μπορούν να ερμηνευθούν με πολλούς τρόπους, αλλά η ιστορία λαμβάνει χώρα στην Μέση Ανατολή και όχι στην Ιταλία, όπως και περιγράφει τα έργα του Αλί Μπαμπά ή της Σεχραζάτ και δεν αφορά σε έναν καπετάνιο αποφασισμένο να συλλάβει μια λευκή φάλαινα ή έναν ποιητή από την Τοσκάνη που επισκέπτεται την Κόλαση, το Καθατήριο και τον Παράδεισο...

Ας πάρουμε ένα παραμύθι, όπως την «Κοκκινοσκουφίτσα». Το κείμενο ξεκινάει με ένα δεδομένο αριθμό χαρακτήρων και καταστάσεων

Ουμπέρτο Έκο Φυτική και ανόργανη μνήμη : Το μέλλον των βιβλίων

Απόδοση στα ελληνικά: Ελένη Τουλούπη www.netschoolbook.gr

(ένα μικρό κορίτσι, μια μητέρα, μια γιαγιά, ένα λύκο, ένα δάσος) και μέσα από μια σειρά συγκεκριμένων βημάτων φτάνει σε μια λύση. Βέβαια, μπορείς να διαβάσεις το παραμύθι σαν μια αλληγορία και να αποδώσεις διαφορετικά ηθικά νοήματα στα γεγονότα και στις πράξεις των ηρώων, αλλά δεν μπορείς να μετατρέψεις την Κοκκίνοσκουφίτσα σε Σταχτοπούτα. Η «Αγρύπνια για τον Φίννεγκαν» είναι ανοιχτή σε πολλές ερμηνείες, αλλά είναι σίγουρο ότι δεν θα σου προσφέρει ποτέ την απόδειξη ενός θεωρήματος ή την ολοκληρωμένη βιβλιογραφία του Γούντι Άλεν. Αυτό φαίνεται ασήμαντο αλλά το βασικό λάθος πολλών αποδομιστών ήταν ότι πίστευαν πως μπορείς να κάνεις ό,τι θέλεις με ένα κείμενο. Αυτό είναι σκανδαλωδώς λάθος.

Τώρα ας υποθέσουμε ότι ένα συγκεκριμένο και περιορισμένο κείμενο είναι οργανωμένο υπερκειμενικά, από πολλές συνδέσεις που ενώνουν συγκεκριμένες λέξεις με άλλες. Σε ένα λεξικό ή μια εγκυκλοπαίδεια η λέξη «λύκος» είναι ίσως συνδεδεμένη με κάθε άλλη λέξη που είναι μέρος του πιθανού ορισμού ή περιγραφής της (ο λύκος είναι συνδεδεμένος με το ζώο, το θηλαστικό, το άγριος, τα πόδια, τη γούνα, τα μάτια, τα δάση, τα ονόματα των χωρών στις οποίες βρίσκονται λύκοι ...). Στην Κοκκίνοσκουφίτσα, ο λύκος μπορεί να συσχετιστεί μόνο με τα αποσπάσματα του κειμένου όπου εμφανίζεται ή αναφέρεται ρητά. Η σειρά των πιθανών συνδέσεων είναι περιορισμένη.

Πώς μπορούν οι υπερκειμενικές στρατηγικές να «ανοίξουν» ένα συγκεκριμένο και περιορισμένο κείμενο;

Η πρώτη δυνατότητα είναι να κάνουν το κείμενο φυσικά απεριόριστο, με την έννοια ότι η ιστορία μπορεί να εμπλουτιστεί με διαδοχικές συνεισφορές διαφορετικών συγγραφέων και σε ένα δεύτερο επίπεδο, επιτρέψτε μου να πω, είτε σε δύο είτε σε τρεις διαστάσεις. Εννοώ πως, αν πάρουμε ως παράδειγμα την «Κοκκίνοσκουφίτσα», ο πρώτος συγγραφέας προτείνει μια αρχική συνθήκη (το κορίτσι μπαίνει στο δάσος) και διάφοροι άλλοι μπορούν να αναπτύξουν την ιστορία ο ένας μετά τον άλλο, και ειδικότερα, το κορίτσι δεν θα συναντά τον λύκο αλλά τον Αλί Μπαμπά, θα μπαίνουν και οι δύο σε ένα στοιχειωμένο κάστρο, εκεί θα συναντούν ένα μαγικό κροκόδειλο, κοκ, ώστε η ιστορία να μπορεί να συνεχίζεται για χρόνια. Αλλά μπορεί να είναι απεριόριστη και με την έννοια ότι σε κάθε αφηγητική διακλάδωση (λ.χ.. Όταν το κορίτσι μπαίνει στο δάσος) πολλοί συγγραφείς μπορούν να κάνουν διαφορετικές επιλογές (για κάποιον από αυτούς θα συναντά τον Πινόκιο, για άλλον θα μεταμορφώνεται σε κύκνο, ή θα μπαίνει στις Πυραμίδες και θα ανακαλύπτει το θησαυρό του γιου του Τουταγχαμών).

Αυτό σήμερα είναι εφικτό, και στο Διαδίκτυο μπορεί κανείς να βρει πολλά ενδιαφέροντα παραδείγματα τέτοιων λογοτεχνικών παιχνιδιών. Είναι βέβαιο πως σε αυτό το σημείο κάποιος μπορεί να αναρωτηθεί τι θα συμβεί με την ίδια την έννοια της πατρότητας ενός κειμένου, από τη μια, και του έργου τέχνης, ως ενός οργανικού συνόλου, από την άλλη.

Θέλω απλά να ενημερώσω το κοινό μου πως αυτό έχει ήδη συμβεί στο παρελθόν χωρίς να επηρεάσει στο παραμικρό ούτε την πατρότητα των κειμένων αλλά ούτε και τα οργανικά σύνολα. Το πρώτο παράδειγμα είναι αυτό της Κομέντια ντελ Άρτε : σε ένα «κανοβάτσο» (αυτό είναι η περίληψη της βασικής ιστορίας), κάθε παράσταση, ανάλογα με τη διάθεση και τη

Ουμπέρτο Έκο Φυτική και ανόργανη μνήμη : Το μέλλον των βιβλίων

Απόδοση στα ελληνικά: Ελένη Τουλούπη www.netschoolbook.gr

φαντασία των ηθοποιών, ήταν διαφορετική από τις άλλες, κι έτσι δεν μπορούμε να αναγνωρίσουμε ένα συγκεκριμένο έργο τέχνης, αποδιδόμενο σε έναν μόνο συγγραφέα, με το όνομα «Αρλεκίνο, υπηρέτης δυο αφεντάδων», αλλά μπορούμε μόνο να καταγράψουμε μια αδιάκοπη σειρά ερμηνειών σίγουρα διαφορετικών μεταξύ τους. Το τελευταίο παράδειγμα είναι μια ακολουθία τζαζ μουσικής. Πιστεύουμε ότι υπήρξε μια προνομιά εκτέλεση του «Basin Street Blues», ενώ αργότερα διασώθηκε μόνο μια καταγεγραμμένη ηχογράφηση, αλλά ξέρουμε πως κάτι τέτοιο δεν είναι αλήθεια. Υπήρξαν τόσα «Basin Street Blues» όσες και οι ερμηνείες τους και θα υπάρχουν στο μέλλον ακόμα περισσότερες, φτάνει να συναντηθούν δύο ή περισσότεροι ερμηνευτές και να δοκιμάσουν ελεύθερα την προσωπική και ευφάνταστη εκδοχή τους για το πρωτότυπο θέμα.

Αυτό που θέλω να πω είναι ότι είμαστε συνηθισμένοι στην απουσία της πατρότητας, με την δημοφιλή συλλογική τέχνη στην οποία κάθε συμμετέχων προσθέτει κάτι. Τέτοιοι τρόποι εφαρμογής ελεύθερης δημιουργικότητας είναι καλοδεχούμενοι και αποτελούν μέρος του πολιτιστικού ιστού μιας κοινωνίας. Παρόλα αυτά, υπάρχει μια διαφορά ανάμεσα στην εφαρμογή της παραγωγής απεριόριστων και αχανών κειμένων και στην ύπαρξη ήδη έτοιμων κειμένων, τα οποία μπορούν πιθανά να ερμηνευθούν με πολλούς τρόπους αλλά είναι φυσικά περιορισμένα. Στην ίδια σύγχρονη κουλτούρα δεχόμαστε και αξιολογούμε σύμφωνα με διαφορετικά κριτήρια και μια νέα εκτέλεση της Πέμπτης του Μπετόβεν αλλά και μια του «Basin Street». Με αυτή την έννοια, δεν βλέπω πώς μπορεί το μαγευτικό παιχνίδι παραγωγής συλλογικών ατελειώτων ιστοριών στο Διαδίκτυο να μας στερήσει από την λογοτεχνία και την τέχνη γενικότερα.

Πηγαίνουμε προς μια πιο απελευθερωμένη κοινωνία στην οποία η ελεύθερη δημιουργικότητα θα συνυπάρχει με την ερμηνεία ήδη γραμμένων κειμένων. Μου αρέσει αυτό. Αλλά δεν μπορώ να πω ότι αντικαταστήσαμε ένα παλιό πράγμα με κάτι άλλο. Έχουμε και τα δυο, Δόξα τω Θεώ. Το ζάπινγκ στην τηλεόραση είναι ένα είδος δραστηριότητας που δεν έχει να κάνει σε τίποτα με την παρακολούθηση μιας ταινίας. Ένα υπερκειμενικό εργαλείο που μας επιτρέπει να δημιουργούμε νέα κείμενα δεν έχει να κάνει σε τίποτα με την ικανότητά μας να ερμηνεύσουμε προϋπάρχοντα κείμενα.

Προσπάθησα απεγνωσμένα να βρω ένα παράδειγμα απεριόριστου και περιορισμένου κειμένου, αλλά δεν βρήκα κάποιο ενδιαφέρον παράδειγμα. Μάλιστα, αν έχει κανείς ένα απεριόριστο αριθμό στοιχείων για να παίξει, γιατί να περιοριστεί στην παραγωγή ενός περιορισμένου σύμπαντος; Είναι ένα θεολογικό ζήτημα, ένα είδος κοσμικού σπορ, στο οποίο κάποιος, ή ο Ένας, θα μπορούσε να εφαρμόσει κάθε δυνατή ερμηνεία, αλλά υποβάλει τον Εαυτό του σε έναν Κανόνα, δηλαδή, σε κάποια Όρια, και παράγει τελικά ένα πολύ μικρό και απλό σύμπαν. Επιτρέψτε μου παρόλα αυτά να ασχοληθώ με μια ακόμα δυνατότητα, που με την πρώτη ματιά υπόσχεται έναν απεριόριστο αριθμό δυνατοτήτων με ένα συγκεκριμένο αριθμό στοιχείων (όπως κάθε σημειωτικό σύστημα), αλλά στην πραγματικότητα προσφέρει μόνο μια ψευδαίσθηση ελευθερίας και δημιουργικότητας.

Ένα υπερκείμενο μπορεί να δώσει την ψευδαίσθηση του ανοίγματος ακόμα και ενός κλειστού κειμένου : μια ιστορία εξιχνίασης μπορεί να δομηθεί με τέτοιο τρόπο ώστε οι αναγνώστες της να μπορούν να διαλέξουν

Ουμπέρτο Έκο Φυτική και ανόργανη μνήμη : Το μέλλον των βιβλίων

Απόδοση στα ελληνικά: Ελένη Τουλούπη www.netschoolbook.gr

τη δική τους λύση, αποφασίζοντας στο τέλος αν ο ένοχος πρέπει να είναι ο μπάτλερ, ο επίσκοπος, ο ντετέκτιβ, ο αφηγητής, ο συγγραφέας ή ο αναγνώστης. Μπορούν να χτίσουν έτσι την δική τους ιστορία.

Μια τέτοια ιδέα δεν είναι καινούρια. Πριν την ανακάλυψη των υπολογιστών, οι ποιητές και οι αφηγητές είχαν ονειρευτεί ένα εντελώς ανοιχτό κείμενο το οποίο οι αναγνώστες θα μπορούσαν να ξαναδημιουργήσουν με διαφορετικούς τρόπους. Τέτοια ήταν η ιδέα «του Βιβλίου», όπως το εξύμνησε ο Μαλλαρμέ. Ο Ρέιμοντ Κενό εφηύρε έναν συνδυαστικό αλγόριθμο χάρη στον οποίο ήταν δυνατό να δημιουργηθούν, από μια σειρά περιορισμένων γραμμών, δισεκατομμύρια ποιήματα. Στις αρχές του '60 ο Μαξ Σαπόρτα έγραψε και εξέδωσε ένα μυθιστόρημα του οποίου οι σελίδες μπορούσαν να αντικατασταθούν έτσι ώστε να δημιουργούνται διαφορετικές ιστορίες και ο Νάνι Μπαλεστρίνι έδωσε σε έναν υπολογιστή μια ασυνάρτητη σειρά από στίχους για να τους συνδυάσει με πολλούς τρόπους και να δημιουργήσει έτσι μια σειρά από ποιήματα. Πολλοί σύγχρονοι μουσικοί παρήγαγαν μουσικά θέματα, που αν τα «μαγειρέψουμε», μπορούμε να δημιουργήσουμε διάφορες μουσικά έργα.

Όλα αυτά τα φυσικά ευέλικτα κείμενα πρέπει να δώσουν μια εντύπωση της απόλυτης ελευθερίας από την πλευρά του αναγνώστη. Αλλά είναι μόνο μια εντύπωση, μια ψευδαισθηση ελευθερίας. Ο μόνος μηχανισμός που επιτρέπει σε κάποιον να παράγει απεριόριστα κείμενα με έναν περιορισμένο αριθμό στοιχείων που προϋπάρχουν εδώ και καιρό είναι το αλφάβητο. Χρησιμοποιώντας ένα αλφάβητο, με έναν μειωμένο αριθμό γραμμάτων, κάποιος μπορεί να παράγει, στ' αλήθεια, δισεκατομμύρια κείμενα, και αυτό είναι ακριβώς αυτό που έγινε από τον Όμηρο ως το σήμερα. Ένα κείμενο-ερέθισμα που μας παρέχει όχι γράμματα, ούτε λέξεις, αλλά προκαθορισμένες ακολουθίες λέξεων ή σελίδων, δεν μας επιτρέπει να επινοήσουμε ό,τι θέλουμε. Είμαστε μόνο ελεύθεροι να μετακινήσουμε μεγάλα προκαθορισμένα κομμάτια του κειμένου με έναν μεγάλο αριθμό διαφορετικών τρόπων.

Στην τελευταία διαχωριστική γραμμή της ελεύθερης προσαρμογής μιας γλώσσας, υπάρχει ένα κείμενο που ξεκινάει σαν κλειστό (ας πούμε η Κοκκινοσκουφίτσα ή Οι Χίλιες και μια Νύχτες) και που εγώ, ο αναγνώστης, μπορώ να αλλάξω σύμφωνα με τις προτιμήσεις μου, εκπονώντας έτσι ένα δεύτερο κείμενο, που δεν είναι πια το πρωτότυπο, του οποίου ο συγγραφέας είμαι εγώ, παρότι η επικύρωση του ως πνευματικής μου ιδιοκτησίας είναι ένα όπλο ενάντια στην έννοια της περιορισμένης πατρότητας. Το Διαδίκτυο είναι ανοιχτό για τέτοια πειράματα, και τα περισσότερα από αυτά μπορούν να είναι όμορφα και ικανοποιητικά. Τίποτα δεν μας απαγορεύει να γράψουμε μια ιστορία όπου η Κοκκινοσκουφίτσα κατασπαράζει τον λύκο. Τίποτα δεν μας απαγορεύει να ενώσουμε διαφορετικές ιστορίες σε ένα είδος αφηγηματικού συνονθυλεύματος. Αλλά αυτό δεν έχει να κάνει με την πραγματική λειτουργία και την βαθιά γοητεία των βιβλίων.

Ένα βιβλίο μας προσφέρει ένα κείμενο το οποίο, παρότι είναι ανοιχτό σε πολλαπλές ερμηνείες, μας λέει κάτι που δεν μπορεί να αλλάξει. Ας υποθέσουμε πως διαβάζετε το «Πόλεμος και Ειρήνη» του Τολστόι : εύχεστε απεγνωσμένα να μη δεχτεί η Νατάσα το φλερτ αυτού του άθλιου καθάρματος , του Ανατόλι. Απελπισμένα εύχεστε να μην πεθάνει αυτός ο

Ουμπέρτο Έκο Φυτική και ανόργανη μνήμη : Το μέλλον των βιβλίων

Απόδοση στα ελληνικά: Ελένη Τουλούπη www.netschoolbook.gr

υπέροχος άνθρωπος, ο πρίγκηπας Αντρέι και να ζήσει ευτυχισμένος μαζί με τη Νατάσα για πάντα. Αν είχατε το «Πόλεμος και Ειρήνη» σε ένα υπερκειμενικό και διαδραστικό Cdrom, θα μπορούσατε να ξαναγράψετε την δική σας ιστορία, σύμφωνα με τις επιθυμίες σας, θα μπορούσατε να φανταστείτε αμέτρητους «Πολέμους και Ειρήνες», όπου ο Πιερ Μπεσούκοφ κατορθώνει να σκοτώσει τον Ναπολέοντα ή, σύμφωνα με τις επιθυμίες σας, ο Ναπολέων οπωσδήποτε νικά τον Στρατηγό Κουτούσοφ. Τι ελευθερία, τι ενθουσιασμός, πράγματι! Κάθε Μπουβάρ ή Πεκούσετ θα μπορούσε να γίνει Φλωμπέρ!

Αλίμονο, με ένα ήδη γραμμένο βιβλίο (του οποίου η μοίρα είναι προκαθορισμένη από μια «καταπιεστική» συγγραφική απόφαση) δεν μπορούμε. Είμαστε υποχρεωμένοι να δεχτούμε τους νόμους της Μοίρας και να συνειδητοποιήσουμε ότι είμαστε ανίκανοι να αλλάξουμε το Πεπρωμένο. Ένα υπερκειμενικό και διαδραστικό μυθιστόρημα μας επιτρέπει να εξασκήσουμε την ελευθερία και τη δημιουργικότητα μας, και ελπίζω ότι μια τέτοια εφευρετική δραστηριότητα θα εφαρμόζεται και στα σχολεία στο μέλλον. Αλλά ο ήδη σίγουρα γραμμένος «Πόλεμος και Ειρήνη» δεν μας φέρνει αντιμέτωπους με τις απεριόριστες δυνατότητες της φαντασίας μας, αλλά με τους αυστηρούς νόμους που διέπουν τη Ζωή και τον Θάνατο.

Στους «Άθλιους» του Βίκτορ Ουγκώ βρίσκουμε μια όμορφη περιγραφή της μάχης του Βατερλό. Το Βατερλό του Ουγκώ είναι το αντίθετο από αυτό του Σταντάλ. Ο Σταντάλ στο «Μοναστήρι της Πάρμας», βλέπει την μάχη μέσα από τα μάτια του ήρωά του, ο οποίος ζει το γεγονός από μέσα και δεν καταλαβαίνει την πολυπλοκότητα του. Αντίθετα, ο Ουγκώ, περιγράφει τη μάχη από την οπτική γωνία του Θεού και την ακολουθεί σε κάθε λεπτομέρεια, διέποντας με την αφηγηματική του ματιά όλη τη σκηνή.

Ο Ουγκώ όχι μόνο ξέρει τι συνέβη, αλλά επίσης ξέρει τι θα μπορούσε να έχει συμβεί και δεν συνέβη. Ξέρει πως αν ο Ναπολέων γνώριζε ότι, πέρα από την κορυφή του όρους Saint Jean, υπήρχε ένας γκρεμός, το ιππικό του Στρατηγού Μιλό δεν θα είχε πέσει πάνω στο πεζικό του Αγγλικού Στρατού (αλλά ο πληροφοριοδότης του ήταν ασαφής ή απρόθυμος να μιλήσει). Ο Ουγκώ ξέρει πως αν ο βοσκός που οδήγησε τον Στρατηγό Φον Μπίλο είχε προτείνει μια διαφορετική διαδρομή, ο στρατός της Πρωσίας δεν θα είχε φτάσει έγκαιρα για να προκαλέσει τη γαλλική ήττα.

Με ένα παιχνίδι ρόλων κάποιος θα μπορούσε να ξαναγράψει το Βατερλό ώστε ο Γκράουτσι να έφτανε με τους άντρες του να σώσει τον Ναπολέοντα, αλλά η τραγική ομορφιά του Βατερλό του Ουγκώ είναι ότι οι αναγνώστες αισθάνονται πως τα πράγματα έγιναν ανεξάρτητα από τις επιθυμίες τους. Η γοητεία της τραγικής λογοτεχνίας είναι ότι νιώθουμε ότι οι Ήρωές της θα μπορούσαν να αποφύγουν τη Μοίρα τους αλλά δεν τα κατάφεραν, λόγω της αδυναμίας τους, της περηφάνιας τους ή μιας έλλειψης διορατικότητας.

Άλλωστε, ο Ουγκώ μας λέει : «Τέτοιος ίλιγγος, τέτοιο λάθος, τέτοια καταστροφή, τέτοια πτώση που άφησε εμβρόντητη ολόκληρη την Ιστορία, είναι κάτι χωρίς αιτία; Όχι ... η εξαφάνιση ενός τέτοιου σπουδαίου άνδρα ήταν απαραίτητη για τον ερχομό του νέου αιώνα. Κάποιος, στον οποίο κανείς δεν μπορεί να αντιτεθεί, φρόντισε αυτό το γεγονός... Ο Θεός πέρασε από εκεί, Dieu a passé.»

Ουμπέρτο Έκο Φυτική και ανόργανη μνήμη : Το μέλλον των βιβλίων

Απόδοση στα ελληνικά: Ελένη Τουλούπη www.netschoolbook.gr

Αυτό είναι κάτι που μας λέει κάθε σπουδαίο βιβλίο, ο Θεός πέρασε από εκεί, και Αυτός πέρασε και για τον πιστό αλλά και τον άθρησκο. Υπάρχουν βιβλία που δεν μπορούμε να ξαναγράψουμε γιατί ο ρόλος τους είναι να μας διδάξουν για την Αναγκαιότητα, και μόνο αν τα σεβαστούμε όπως είναι, μπορούν να μας δώσουν αυτή τη σοφία.

Το καταπιεστικό μάθημά τους είναι απολύτως απαραίτητο για να φτάσουμε ένα υψηλότερο επίπεδο πνευματικής και ηθικής ελευθερίας.

Ελπίζω και εύχομαι ότι η Αλεξανδρινή Βιβλιοθήκη θα συνεχίσει να μαζεύει και να αποθηκεύει τέτοιου είδους βιβλία ώστε να παρέχει στους νέους αναγνώστες την αναντικατάστατη εμπειρία της ανάγνωσής τους. Χρόνια πολλά σε αυτό το ναό της φυτικής μνήμης.

Ουμπέρτο Έκο Φυτική και ανόργανη μνήμη : Το μέλλον των βιβλίων

Απόδοση στα ελληνικά: Ελένη Τουλούπη www.netschoolbook.gr